

Усупова Н.С.

тарых илимдеринин доктору, профессордун м.а.

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

Карагулов Т.Н.

магистрант

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети

Бишкек ш.

ААЛАМДАШУУ ШАРТТАРЫНДАГЫ БОРБОРДУК АЗИЯ ӨЛКӨЛӨРҮНҮН КЫЗМАТТАШТЫГЫ

Аннотация: Ааламдашуу шарттары кылымдар бою калыптанган жалпы тарыхка, каада-салттарга жана үрп-адаттарга чакырыктарды, ал эми, региондогу мамлекеттердин ортосунда ички карама-каршылыктарды, коркунучтарды пайда кылууда. Советтер Союзу таркатылгандан кийин Орто Азия өлкөлөрүнүн аймактык интеграциясы «бирдиктүү коомдук-саясий идеалга – бирдиктүү материалдык жана руханий баалуулуктарга ээ бирдиктүү жана бөлүнгүс Борбордук Азияга» карай жол деген идеянын алкагында жүрүүдө деген пикирди чагылдырган. Интеграция региондогу мамлекеттердин өздөрү үчүн өтө маанилүү. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн ортосундагы экономикалык кызматташтык саясий, социалдык жана экологиялык көйгөйлөрдүн комплексин чечүү үчүн кеңири мүмкүнчүлүктөрдү болоору белгиленген.

Автор белгидегендей, мамлекеттердин интеграциясынын зарылчылыгы трансчегаралык мүнөздө болгон эл аралык терроризмдин, диний экстремизмдин, баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнүн, мыйзамсыз курал-жарак жүгүртүүнүн, эл аралык кылмыштуулуктун жаңы коркунучтарынын жалпылыгы менен шартталган. Ал эми, жалпысынан, мамлекеттердин кызматташуусунун бардык спектрин бекемдөөнү өлкөнүн коопсуздугун камсыз кылуунун эң маанилүү куралы катары аймактын шарттарында ар тараптуу диалогдун негизинде маселелерди чечүүнүн бирден-бир жана альтернативалуу жолу экени белгиленген.

Ачык сөздөр: мамлекет, коом, көз карандысыз, шериктештик, саясий, аймак, интеграция, экономика, коркунуч, чакырык.

Усупова Н.С.

доктор исторических наук, и.о. профессора

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

Карагулов Т.Н.

магистрант

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева

г. Бишкек

СОТРУДНИЧЕСТВО СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация: Условия глобализации порождает вызовы общей истории, сформировавшимся веками обычаям и традициям, значительную угрозу вызывают, также внутренние конфликты между государствами региона. После распада Советского Союза региональная интеграция стран Центральной Азии движется в рамках идеи «пути к единому общественно-политическому идеалу – единой и неделимой Центральной Азии с едиными материальными и духовными ценностями». Интеграция очень важна для стран региона. Отмечается, что экономическое сотрудничество между странами Центральной Азии предоставит широкие возможности для решения комплекса политических, социальных и экологических проблем.

Как отметил автор, необходимость интеграции государств вызвана общностью новых угроз трансграничного международного терроризма, религиозного экстремизма, наркотрафика, незаконного оборота оружия и международной преступности. И в целом было отмечено, что усиление всего спектра сотрудничества между государствами является единственным и альтернативным путем решения вопросов на основе всестороннего диалога в условиях региона как важнейшего инструмента обеспечения безопасности страны.

Ключевые слова: государство, общество, независимость, сотрудничество, политика, регион, интеграция, вызов, угроза.

Usupova N.S.

Doctor of Historical Sciences, Acting Professor

Karagulov T.N.

graduate student

Kyrgyz State University named after I. Arabaev

Bishkek c.

COOPERATION OF CENTRAL ASIA COUNTRIES UNDER GLOBALIZATION

Annotation: The conditions of globalization give rise to challenges to the common history, customs and traditions formed over centuries; internal conflicts between the states of the region also pose a significant threat. After the collapse of the Soviet Union, regional integration of the countries of Central Asia is moving within the framework of the idea of “the path to a single socio-political ideal – a united and indivisible Central Asia with common material and spiritual values.” Integration is very important for the countries of the region. It is noted that economic cooperation between the countries of Central Asia will provide ample opportunities for solving a range of political, social and environmental problems.

As the author noted, the need for integration of states is caused by the commonality of new threats of cross-border international terrorism, religious extremism, drug trafficking, illicit arms trafficking and international crime. And in general, it was noted that strengthening the entire range of cooperation between states is the only and alternative way to resolve issues on the basis of a comprehensive dialogue in the region as the most important tool for ensuring the country’s security.

Keywords: state, society, independence, cooperation, politics, region, integration, challenge, threat

Эл аралык кызматташтык коопсуздукту камсыз кылууда ийгиликке жетүү жана анын эң кыйратуучу жана ашынган көрүнүштөрүнүн алдын алуу үчүн абдан маанилүү. Ансыз коркунучтарды жана чакырыктарды ооздуктоого, аларды өз убагында аныктоого, алдын алууга жана бөгөт коюуга мүмкүн эмес.

Борбордук Азия чөлкөмү да интеграциялык процесстерди өнүктүрүүгө өтө муктаж, Советтер Союзу таркатылгандан кийин дүйнөдө жаңы көз карандысыз мамлекеттер пайда болгон: Казакстан, Өзбекстан, Тажикстан, Кыргызстан, Түркмөнстан. Кылымдар бою калыптанган жалпы тарыхка, каада-салттарга жана үрп-адаттарга карабастан, региондогу мамлекеттердин ортосунда ички карама-каршылыктар да, коркунучтарды пайда кылууда [1, 98-б.].

Жакынкы Ооганстандын жана Фергана өрөөнүнүн конфликттик потенциалы, региондогу өлкөлөрдүн социалдык-экономикалык көйгөйлөрүнө, дүйнөнүн алдыңкы мамлекеттеринин саясий кызыкчылыктарына каршы туруу зарылчылыгын пайда кылган. Борбордук Азия Евразиянын борборунда жайгашкандыктан, бул коркунучтар аймактагы ар бир өлкөнүн гана эмес, аймактын башка бөлүктөрүнүн да улуттук коопсуздугуна коркунуч жаратууда. Ошондуктан чөлкөмдөгү аймактык интеграция процесстери актуалдуу бойдон калууда.

Аймак өлкөлөрүнүн аймактык интеграциясы «бирдиктүү коомдук-саясий идеалга – бирдиктүү материалдык жана руханий баалуулуктарга ээ бирдиктүү жана бөлүнгүс Борбордук Азияга» карай жол деген идеянын алкагында жүрүүдө десек болот. Интеграция региондогу мамлекеттердин өздөрү үчүн өтө маанилүү. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн ортосундагы экономикалык кызматташтык саясий, социалдык жана экологиялык көйгөйлөрдүн комплексин чечүү үчүн кеңири мүмкүнчүлүктөрдү ачат [2, 19-б.]. Борбордук Азиянын бардык мамлекеттери үчүн пайдалуу болгон мындай өз ара аракеттенүү бул өлкөлөрдүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүн тездетүүчү фактор болуп келүүдө.

Борбордук Азиядагы интеграциялык процесстер аймактык коомчулукка, жалпы коммуникацияларга, экономиканын негизги жана алдыңкы тармактарына, суу-энергетикалык объектилерди биргелешип эксплуатациялоо зарылдыгына байланыштуу объективдүү зарылдык катары каралууда. Интеграция процессине аймактын элдеринин маданий, тилдик жана руханий коомчулугу көмөктөшүүдө.

Бардык интеграциялык процесстер улуттук кызыкчылыктарды канааттандырууга багытталган. Ошондуктан Кыргызстан, Казакстан, Тажикстан жана Өзбекстандын ортосунда бирдиктүү тышкы экономикалык саясатты ишгеп чыгуу, конкреттүү ишканалардын деңгээлинде өндүрүшпүк мамилелерди өнүктүрүү үчүн оптималдуу шарттарды түзүү жаатында, рыноктун субъектилеринин жана башка мамлекеттердин ортосундагы интеграцияны тереңдетүү боюнча мындан аркы күч-аракеттер талап кылынат. Мүмкүн болушунча экономикалык жана саясий мамилелердин бардык спектрине таасир этүүчү чараларды көрүлүшү зарыл [2, 21-б.].

Региондун өлкөлөрүнүн интеграциясы — туруктуулуктун, прогресстин, экономикалык жана аскердик-саясий кез каранды эместиктин жолун биргелешип камсыздалышын көздөйт. Бул коопсуздукту камсыз кылууда оочундуу болгон терроризм жана экстремизм менен натыйжалуу күрөшүүнүн бирден-бир жолу десек болот.

Интеграциянын максаттарына Борбордук Азия өлкөлөрүнүн жана тышкы дүйнө менен толук кандуу байланыштарды андан ары калыптандыруу жана диверсификациялоо, анын ичинде Улуу Жибек Жолун калыбына келтирүү аркылуу ишке ашырылат, бул аймакка бүткүл

Евразиянын алкагында мурдагы коммуникациялык мааниге ээ болгон аймакка айландыруу максаты да негизни маселелердин бири [3, 58-б.].

Мындан тышкары, күчтөрдү бириктирүү зарылчылыгы трансчегаралык мүнөздө болгон эл аралык терроризмдин, диний экстремизмдин, баңги заттардын мыйзамсыз жүгүртүлүшүнүн, мыйзамсыз курал-жарак жүгүртүүнүн, эл аралык кылмыштуулуктун жаңы коркунучтарынын жалпылыгы менен шартталган, ошондуктан алар менен күрөшүүдө координацияланган саясатты талап кылынат.

Борбор Азиянын бардык мамлекеттерин өзгөчө тынчсыздандырган нерсе – Афганистандагы кырдаал жана региондун түшпүк чек араларында коопсуздукка коркунуч туудурган АКШ-Иран мамилелериндеги чыңалуусу, Борбор Азиянын бардык өлкөлөрү өздөрүнүн ичинде да, коңшуларынын ортосунда да ички туруктуулукту сактоого умтулушуна түрткү болууда..

Бирок, Борбордук Азия мамлекеттеринин интеграциясы алардын экономикасынын бир калыпта болушуна, негизинен, ресурстарга негизделген; Ресурска негизделген экономикалардын ортосундагы тыгыз кызматташтыктын деңгээлине жетишүү оңой эмес, ошентсе да, бул процесс башталган мезгилден баштап, масштабы боюнча жупуну болсо, региондорду өнүктүрүү маселелерин чечүүгө жетишүү жана бири-бирин толуктап турган жаңы долбоорлор пайда болууда жана ийгиликтүү ишке ашырылууда [4, 1998].

Борбордук Азия мамлекеттеринин лидерлери коопсуздукка жана стабилдүү өнүгүүгө жетишүү үчүн өз саясатында Борбордук Азия чөлкөмүндөгү мамлекеттердин интеграция идеяларын илгерилетүү боюнча аракеттерди көрүүдө. Заманбап дүйнөнүн өнүгүүсү эки тенденция менен аныкталат – глобалдашуу жана аймактык интеграция, алар аймактык интеграциянын өнүгүшүнө алып келет. Азыркы түшүнүктө аймактык интеграция дүйнөлүк коомчулуктун глобалдык чакырыктарга жана коркунучтарга жооп кайтаруунун формасы жана ыкмасы катары кабылданат. Учурда пайда болуп жаткан диний экстремизм, эл аралык терроризм, эл аралык баңги аткезчилиги, мыйзамсыз курал-жарак соодасы, экологиялык коркунучтарды дүйнөнүн бир дагы өлкөсү өз алдынча жеңе албайт. Демек, аймактык интеграцияга умтулуу планетанын бардык аймактарына жана мамлекеттерине мүнөздүү, бүткүл дүйнөдөгү интеграциялык процесстер негизинен тышкы саясатка аныктоочу таасирин тийгизет [5, 32-б.].

Бул саналып өткөн жоболор КМШга мүчө мамлекеттердин деңгээлиндеги эл аралык келишимдердин жана макулдашуулардын негизин түзөт. Көз карандысыз Мамлекеттер Шериктештигине мүчө мамлекеттердин терроризмге каршы күрөшпө кызматташуусу жөнүндө келишимде жогоруда келтирилген кызматташтыктын негизги принциптери аныкталган.

Борбордук Азия чөлкөмүндөгү бардык көйгөйлөр ийгиликтүү жана тез арада чечиле бербестигин моюнга алышыбыз керек. Адилеттүү жана өз ара пайдалуу негизде соода-экономикалык мамилелерди өнүктүрүү, чек ара маселелерин чечүү, регионалдык коопсуздукту камсыз кылууда күч-аракеттерди координациялоо, соода эрежелерин либералдаштыруу, улуттук мыйзамдарды шайкеш келтирүү, мамлекеттер аралык автомобиль жана темир жолдор аркылуу транзиттик өтүүнү камсыз кылуу, энергетиканы өнүктүрүү жана энергетикалык ресурстарды ташуу мамилелерин координациялоо боюнча дагы эле жетишсиз аракеттер көрүлүүдө.

Борбор Азиядагы мамлекеттер аралык мамилелердин күн тартибинде сууну биргелешип пайдалануу маселелери да курч турат. Ушуга байланыштуу, Кыргызстан тандап алган өнүгүү

багытын ишке ашырууда өлкөнүн туруктуу өнүгүүсүнүн негизи болгон өзүнүн гидроэнергетикалык потенциалын өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл бурууну көздөп жатканын белгилегим келет. Биздин принциптуу позициябыз — суу ресурстары менен энергетика бири-биринен ажырагыс. Ушуга байланыштуу өнүгүүгө болгон укугун ишке ашыруу үчүн Кыргызстан өзүнүн суу-энергетикалык потенциалын прогрессивдүү социалдык-экономикалык өнүгүүгө, анын ичинде “жашыл” экономика моделине таянууга жетүү үчүн колдонот [6, 102-б.].

Аймактык белгисиздиктин бирдей эле маанилүү фактору болуп Борбордук Азиядагы чек ара маселелери чечиле элек. Ошону менен бирге алардын ийгиликтүү чечилиши региондогу бардык мамлекеттердин таламдарына жооп берери шексиз. Бул өлкөлөрүбүздүн транзиттик потенциалын жогорулатууга, чек ара инфраструктурасын өнүктүрүүгө, экономикалык абалды жакшыртууга жана аймактагы социалдык чыңалууну басаңдатууга чоң салым кошмок.

Жогоруда айтылгандарды эске алуу менен, биз ар тараптуу аймактык кызматташтыкты өнүктүрүү Борбордук Азиянын бардык аймагында туруктуу өнүгүүнү, стабилдүүлүктү жана коопсуздукту камсыздоонун негизи болууга тийиш деп эсептейбиз. Борбордук Азия өлкөлөрүнүн өздөрүнүн ортосунда түздөн-түз көп тараптуу саясий диалогдор аймактык көйгөйлөрдү чечуудо роль ойнойт. Биздин аймактын өлкөлөрү жалпы көйгөйлөргө ээ болуу менен эл аралык аянтчаларда бирдиктүү кырдаалды көрсөтпөй, бул маселелерди глобалдык деңгээлде чечүү үчүн аракеттерди бириктирбей жатканын өкүнүч менен айтууга туура келет.

Ушуга байланыштуу, биз бүгүн Борбордук Азиянын беш өлкөсүнүн форматында кеңири диалог аянтчасын түзүү зарылдыгы болуп көрбөгөндөй бышып жетилди деп эсептейбиз. Биз соода-экономика, чек ара, энергетика, сууну пайдалануу, транспорт байланышы, экология жана климаттын өзгөрүүсүнүн маселелерин олуттуу талкуулоого мүмкүн боло турган сапаттык жаңы механизмди түзүүнү зарылдыгына алып келген [7, 10-б.].

Мамлекеттер аралык кызматташуу саясатына карабастан, КМШнын Борбордук Азия өлкөлөрү интеграциялык өз ара аракеттенүүнү күчөтүүнү негизинен Көз карандысыз Мамлекеттер Шериктешпигинин көп тараптуу бирикмелери менен байланыштырышат деп ырастоого белгилүү негиздер бар. Бул жолдо мурда кол коюлган программаларды жана макулдашууларды ишке ашырууда олуттуу кыйынчылыктар бар болсо да, мисалы, бул ЕврАзЭсте уюмдун катышуучуларынын ички өнүгүүсүндөгү көйгөйлөрдүн келип чыгышынын жана финансылык жана материалдык ресурстардын жетишсиздигинин натыйжасында болду. ресурстар.

1991-жылдан бери Борбордук Азиянын жаңы мамлекеттери өздөрүнүн аймактык деңгээлинде интеграцияны өнүктүрүүгө аракет кылышкан [7, 52-б.].

. Орусия алгач байкоочу катары, ал эми 2004-жылдан бери Борбордук Азия Кызматташтык Уюмуна (БАКУ) мүчө болуп кирген, бирок бул структура интеграциялык жактан таасирдүү ийгиликке жетишкен жок. Анын максаттары жана милдеттери жарыяланды, бирок тараптардын мөөнөттөрү жана милдеттери аныкталбаган бойдон калган.

Борбордук Азия интеграциясын өнүктүрүү боюнча программа жана стратегия иштелип чыккан, бирок конкреттүү аткаруучуларды жана ишке ашыруу мөөнөттөрүн көрсөткөн иш-чаралар планы болгон эмес. Аларды ниеттик макулдашуулар деп эсептөөгө жетишпүү негиздер бар, анткени өлкөлөрдүн реалдуу экономикалык интеграциясы байкалбайт.

Белгилей кетсек, ЕврАзЭске мүчө беш өлкө Бажы биримдиги жөнүндө келишимге жана бирдиктүү экономикалык мейкиндик жөнүндө келишимге кол коюшкан. Биринчиден, эркин соода режимин камсыз кылуу, атап айтканда, өз ара соодада тарифтик жана сандык

чектөөлөрдү колдонбоо, кыйыр салыктарды алуунун бирдиктүү системасын киргизүү, административдик, фискалдык жана башка чектөөлөрдү жоюу каралган. товарлардын эркин жүрүүсүнө кылган тоскоолдуктарга чек коюу болгон. Ошондон кийин гана экинчи этапка — экономика жана соода бирдиктүү бажы аймагын, бирдиктүү бажы тарифин, ички чек аралардагы бажы көзөмөлүн алып салууну, ошондой эле ички чек араны жөнгө салуу механизмдерин унификациялоону болжолдогон Бажы биримдигин түзүүгө өтүүгө мүмкүн болду. Бажы жонундо келишим кабыл алынышы, эркин соода аймагы жана өнөктөштөрдүн алдындагы бардык милдеттенмелерин так аткарышы керек [8, 109-б.].

2006-жылы Евразия өнүктүрүү банкы расмий түрдө 1,5 миллиард доллар уставдык капиталы менен түзүлүп, Россиянын үлүшү 1 миллиард рубль, Казакстандын үлүшү 500 миллион тенге болгон. Банк негизинен Россия жана Казакстан тарабынан негизделгенине карабастан, максаттары боюнча ЕврАзЭСтин бардык мүчөлөрү үчүн абдан маанилүү болгон. Банктын алдына коюлган негизги милдеттердин бири – коомчулукта инфраструктуралык долбоорлорду, анын ичинде транспорт жана энергетика ишке ашырууга көмөк көрсөтүү. ЕврАзЭС глобалдашуу жана өз ара көз карандылыктын күчөгөн шартында, жалпы трансчек ара маселелерин биргелешип чечүү үчүн эл аралык коомчулукта Борбордук Азия өлкөлөрүнүн экономикалык, финансылык, өндүрүшгүк жана адамдык ресурстарынын реалдуу интеграциясынын актуалдуулугун далилдеди десек болот. Анын алкагында, регион үчүн көйгөйлөрдү: Аралды кайра жаратуу, аймактык кызматташтыкты өнүктүрүү жана өз ара ишенимдүү мамилелерди орнотуу, Сыр-Дарыя менен Аму-Дарыянын жалпы бассейндеринде Борбордук Азия мамлекеттерин бир бүтүн экологиялык системага бириктирүү келечектеги максаттардын болууда десек болот [9, 12-б.].

Интеграциянын зарылчылыгы бир катар курч экономикалык көйгөйлөрдөн келип чыккан, аларды жалгыз мамлекеттер чече албайт, андыктан, ар бир мамлекет дүйнөлүк экономикада айрым мамлекеттердин өнүгүүсүнүн туруктуулугун камсыз кыла турган аймактык өз ара аракеттенүүнүн жаңы формаларын издөөгө мажбурлайт.

Интеграциянын натыйжалуулугуна жалпы жаратылыш ресурстарын пайдаланууга байланыштуу экономикалык кызыкчылыктардын айырмасы, тарифтерди жана бааларды белгилөөдөгү эсептешүү жана төлөм мамилелеринде көп сандаган административдик чектөөлөрдүн сакталышы жана улуттук валюталардын өз ара конвертацияланышы таасир этет. Ошондой эле социалдык-экономикалык реформаларды ишке ашыруудагы, тышкы экономикалык саясатты өркүндөтүүдөгү, ишканалардын өндүрүшгүк-чарбалык жана финансылык ишин башкаруудагы мамлекеттин ролунун олуттуу айырмачылыктары дагы белгилүү денгээлде таасир тийгизет.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Снегирев Д. Выбор Центральной Азии в цивилизационном пространстве. – Бишкек. Илим. 2016. – С.348.
2. Сарбанова Н. Международное сотрудничество как фактор в укрепления интеграционных связей между государствами. – Душанбе, 2018 – С. 235.
3. Саралаев, У.К. Политические процессы в ЦА в глобализирующемся мире. – Душанбе: Изд-кое предприятие «Ирфон», 2013, – С.320.
4. Соколов В. Вопросы безопасности в Центральной Азии в контексте глобальных угроз. – Б., 2018. – С.157.

5. Никитина, Ю. А. ОДКБ и ШОС: модели регионализма в сфере безопасности / Ю. А. Никитина. – М.: Навона, 2009. – С. 91
6. Искандаров А. Безопасность интеграция в Центральной Азии: – М, 2021. – С.150.
7. Качкынова А.Т., Турдубек кызы Б. Ааламдашуу шартында санаринтештирүү процесси жана билим берүүдөгү өзгөрүүлөр – Б, //Вестник КГУ им. И.Арабаева, 2023, №2. -281-285
8. Манилов А. От экономического сотрудничества к Единому экономическому пространству – М.: 2018. – С.150.
9. Сарыбаев Э. Центральной Азии в цивилизационном пространстве. – Бишкек, 2018. – С.148.